

Олександр Головко
(Київ)

РУСЬ І ПОЛЬЩА У ПОЛІТИЧНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ СЕРЕДИНИ XII СТ.

У статті розглядається перебіг взаємовідносин між Руссю і Польщею в 40-х – першій половині 50-х років XII ст., звертається увага на поступову еволюцію взаємин двох слов'янських країн від моно- до поліцентричних.

Ключові слова: удільна роздробленість, Польща, Русь, міжнародні відносини, Болеславичі, Мономаховичі.

Наприкінці XI ст. в політичному розвитку Польщі однозначно почали проявлятися тенденції удільної роздробленості. Проте процес державно-політичної дезінтеграції йшов у цій країні поступово. Аналогічні процеси були характерні та протікали майже синхронно у східного сусіда Польщі Русі.

Державність епохи удільної роздробленості пройшла декілька етапів. Для Русі і Польщі середини XII ст., події взаємин яких ми будемо розглядати в цій статті, у державному розвитку характерна наявність принципату – системи управління, коли головний володар країни (великий князь, або принцепс) зберігає доволі великі політичні прерогативи у порівнянні з іншими менш потужними владоможцями¹. Принципат тривалий час був тісно пов'язаний із сеньйоратом, коли влада принцепса передавалась старшому за віком князю із найбільш потужної гілки правлячої династії. Існування системи принципату-сеньйорату проявлялося в наявності загальнодинастичного домену (Київська земля, Малопольське князівство), значному економічному розвитку родових володінь верховних володарів, які відповідно правили у Києві та Кракові, загальнодержавними тенденціями до збереження централізму, правовими традиціями попереднього періоду, що збереглися в нову історичну епоху. У подальшому в другій половині XII ст. дезінтеграційні процеси призводять до посилення не тільки великих, але й удільних князівств, а влада головних монархів, які впливали на життя обох країн, фактично ліквідується. У зовнішній політиці це призводить до остаточного утвердження поліцентризму міждержавних контактів двох країн, які у відносинах Русі і Польщі мали характер взаємин окремих великих князівств-земель.

З кінця XI ст., як вже відзначалось в історичній літературі, важливим фактором, який істотно впливав на міжнародне життя Центральної і Східної Європи, був військово-політичний союз Русі і Польщі². Цей союз виконував дві функції: допомагав верховним володарям двох слов'янських країн у відносинах з іншими країнами, і був гарантом політичної влади союзників у боротьбі з внутрішніми противниками. З початком періоду феодальної

роздробленості значення другої функції стає більшою, проте з часом ослаблення влади верховних володарів призведе до поступової ліквідації підстав для існування подібного союзу взагалі.

З середини 30-х років XII ст. у зв'язку із загостренням міжкнязівських суперечностей представники найбільш потужних гілок правлячих династій Польщі і Русі прагнуть до відродження тісних політичних контактів один з одним. Але династичні шлюби, що тоді були укладені, не призвели до встановлення союзу політичного. Це було пов'язане з тим, що у 1138 р. верховним князем-принцепсом Польщі стає старший син Болеслава III Криворотого Владислав (1138-1146 рр.), який мав складні відносини з молодшими братами – Болеславом та Мешком, які встановили матримоніальні зв'язки з Мономаховичами (нащадків Мстислава Великого ми будемо називати за традицією Мстиславичами)³. Війна між останніми призвела до того, що у 1139 р. лідер чернігівської гілки Рюриковичів-Ольговичів Всеволод Ольгович, скориставшись смертю Ярополка, захопив владу в Києві. Зрозуміло, що і чернігівський князь не мав міцних позицій у місті на Дніпрі, оскільки захоплення ним Києва викликало опір не тільки з боку Мономаховичів, а й певне незадоволення у родичів глави клану Ольговичів. В таких умовах Всеволод, не маючи змоги відновити владу київського князя на півночі Русі, головну увагу приділив збереженню позицій верховного київського сюзерена у південноруських землях.

У 1140 р. новим київським князем Всеволодом Ольговичем було направлено військо на Волинь з метою вигнати звідти Ізяслава Мстиславича, внука Володимира Мономаха. Ця акція була частиною загальної програми князя Всеволода, який хотів позбавити уділів всіх нащадків Мстислава Великого. Літопис повідомляє про фактичне фіаско дій Всеволода, якому не вдалося перемогти ані Андрія Володимировича, ані Ізяслава Мстиславича. В поході проти Ізяслава взяли участь польські союзники Всеволода та галицькі князі Іван Василькович та Володимирко Володаревич, які, не досягнувши успіху, повернулися додому. Наприкінці року Всеволод був вимушений укласти мир з Ізяславом Мстиславичем та Вячеславом Володимировичем⁴.

На жаль, джерело не дає конкретної інформації про належність цих загонів ("Ляхов"⁵). Б. Влодарський вважає, що підтримку Всеволоду надав верховний володар Владислав II⁶. Погоджуючись в цілому з цією думкою, зазначимо, що в той час між представниками правлячої династії – синами Болеслав III Криворотого – не було конфронтації, а молодші брати корилися Владиславу. У зв'язку з подальшим загостренням ситуації на Русі Всеволод Ольгович був вимушений шукати більш тісних стосунків із поляками, проте серед них невдовзі виник розкол.

У Київському літописі до початку 40-х років зберігаються дві згадки про шлюби доньки Всеволода Ольговича Звенислави і Болеслава Високого, сина Владислава II. Під 6649 р. джерело повідомляє: "Приведена бысть дщи Всеволожа в Ляхы", а під 6650 р.: "Того же лета отда Всеволод дчерь свою Звениславу в Ляхы за Болеслава"⁷. Дослідник хронології літописання М.Г. Бе-

режков вважає, що складно встановити точну дату укладення цього шлюбу⁸. Деякі історики, не наводячи аргументів, відносять його оформлення на 1141 р.⁹.

Як нам здається, завдання встановлення правильного датування шлюбу Болеслава Високого і Звенислави можна вирішити. Для цього варто згадати, що в той час київське літописання велось паралельно і у взаємозв'язку з переяславльським, а записи із зводів одного князівства часом потрапляли у зводи іншого. У Лаврентіївському літописі, в якому відбилися матеріали переяславльського літописання, немає відомостей про нашу подію, проте це не має нас бентежити: повідомлення могло бути скорочене наступними редакторами. Важливо інше. Переяславльські свідчення записувалися роком раніше, ніж київські¹⁰, а це означає, що київський літописець, взявши у своїх переяславльських колет повідомлення під 6649 р., зберіг його у своїй хроніці, оскільки не співставив дві інформації. Тому одна й та ж сама подія під різними датами двічі опинилася в Київському літописі. Аргументом на користь нашого припущення може служити повідомлення про "посадження" переяславльського єпископа в Київському літописі під 6649 р. безпосередньо після повідомлення про династичний союз¹¹, що також говорить про переяславльське походження цієї частини звістки пам'ятки. Таким чином, можна припустити, що шлюб Болеслава Високого і Звенислави було укладено в 1142 р.

Уточнення часу укладення династичного союзу дає змогу більш чітко представити події у Польщі. У 1141 р. стосунки між Владиславом і його молодшими братами погіршилися. Можна припустити, що в цей час Болеславу Кучерявому і Мешку Старому стало відомо про якісь закулісні переговори польського принцепса з київським князем. Германська хроніка Ортіба Цвіфальтенського повідомляє, що у відповідь на якісь ворожі дії старшого брата інші Болеславичі збираються на з'їзд до міста Ленчиця. Під час зустрічі вони вирішили віддати свою трьохлітню (!) сестру Агнету заміж за сина "короля Русі"¹². Б. Влодарський вважає, що цим шлюбом молодші Болеславичі хотіли підсилити свої відносини з Мономаховичами¹³. Проте таке припущення є спірним. На чолі Русі в той час стояло угруповання чернігівських князів, главу якого, на наш погляд, і називає германський хроніст "королем Русі", Про те, що молодші брати Владислава хотіли налагодити родинні зв'язки із Всеволодом Ольговичем свідчить співставлення інформації хроніки Ортіба і згаданих повідомлень літописців про шлюб Болеслава Високого і Звенислави. Ортіб прямо пише, що брати Владислава з метою «випередити його у дружніх зв'язках» здійснили відповідні кроки¹⁴. Але це не дало бажаного результату, оскільки в тому ж році було оформлено матримоніальний союз між домами Владислава II і Всеволода Ольговича. Все вище сказане, дає підставу підтримати думку істориків, про бажання Болеслава Кучерявого і Мешка Старого встановити союзницькі стосунки з Києвом¹⁵.

У 1142 р. суперечності принцепса Польщі з братами переросли у війну. Не розраховуючи, ймовірно, на власні сили Владислав II звертається за підтримкою до свого союзника на Русі. Київський князь

Всеволод Ольгович посилав проти мазовецького князя Болеслава Кучерявого велике військо на чолі із сином Святославом, чернігівським князем Ізяславом Давидовичем та галицьким князем Володимирком Володаревичем¹⁶. Противники зустрілися біля міста Черська, де після битви суперники розійшлися: "...посла Всеволод сына своего Стослава Изяслава Давыдовича с Володимиром с Галицьским во помощь зятому своему Володиславоу на братью его, на меншую на Болиславиче и сняшася вси оу Чернечьска и вьєвавъше вьзвратишася"¹⁷. Між ворогуючими сторонами, ймовірно, почалися переговори, під час яких молодші Болеславичі пообіцяли Владиславу II і його руським союзникам підкоритися своєму сеньйору. Під час виправи руським дружинникам вдалося захопити багато трофеїв і полонених, причому "взємше боле мирных, неже ратьных"¹⁸.

Після походу 1142 р. спостерігається збереження активних взаємин між Києвом і Краковом, зміцнення стосунків учасників міждержавного союзу. Так, в 1243 р. польські вельможі були на весіллі князя Святослава Всеволодовича, у зв'язку з чим київський літописець пише, що на святі "скупившася братья вся и безбожнии Ляхове и пиша у Всеволода и тако разидошася"¹⁹. Негативне ставлення літописця до поляків, яке зразу ж кидається у вічі читачеві, приводить деяких авторів до висновку про тодішню ворожість русичів до поляків, про значну релігійну нетерпимість одних стосовно інших²⁰. Проте, на наш погляд, зміст літописного повідомлення, швидше за все, свідчить про негативне ставлення давньоруського книжника – автора запису – до князя Всеволода Ольговича, його сина Святослава і їх оточення, що було викликано напруженою у політичному житті тодішнього Києва.

Енергійні зусилля київського князя Всеволода Ольговича у 1142-1143 рр., спрямовані на зміцнення центральної влади на Русі, не дали бажаних результатів. А в 1144 р. князю Всеволоду довелося долати конфлікт з колишнім союзником галицьким князем Володимиром Володаревичем, якого підтримали волинські князі Ізяслав та Ростислав Мстиславичі. Ця обставина вимусила вже Всеволода звернутися за підтримкою до Кракова²¹. Військова допомога Владислава II руському союзнику, вірогідно, не була великою, оскільки польському володарю тоді слід було рахуватися з можливим виступом молодших братів.

У 1145 р. політична ситуація як на Русі, так і в Польщі для їх верховних володарів загострюється. Всеволод Ольгович, бажаючи зберегти столий престол за своїм родом, збирає у Києві князівський з'їзд, який визнав спадкоємцем Всеволода його брата Ігоря. Співвідношення сил змусило погодитися з цим рішенням одного із найбільш сильних суперників київського князя – волинського князя Ізяслава Мстиславича ("и много замьшляв Изяславу Мстиславичю но уже быс целовати крест"²²). Під час князівської зустрічі чи незабаром після її завершення до київського князя приходить повідомлення від Владислава II, в якому йдеться про початок нового конфлікту у Польщі. Приводом для цього стала суперечка між князями Польщі через уділ, який звільнився після смерті княгині Соломії – вдови Болеслава II Криворотого. Владислав у посланні звертається

по допомогу до Всеволода, і той знову вирішив підтримати союзника. В оточенні Всеволода досить серйозно поставилися до підготовки військової виїмки. Крім вирішення польських проблем, вона повинна була сприяти зміцненню позицій на Русі табору Ольговичів.

До участі у військовій кампанії, яку очолив брат київського князя Ігор Олегович, було залучено багато південноруських князів. Зокрема, був запрошений і волинський князь Ізяслав Мстиславич, але він, за словами літописця “разболеся не иде из Володимеря”²³. Деякі історики вважають, що відмова волинського князя була обумовлена не хворобою, а небажанням підтримувати Всеволода²⁴. Можливо, тут відіграла якусь роль зв'язки Ізяслава з молодшими Болеславичами²⁵.

Прихід до Польщі війська значно посилив можливості Владислава II. Краківський хроніст Вінцентій Кадлубек, який негативно ставився до верховного князя Польщі Владислава II та його союзників, прямо пише, що недовіра краківського володаря до власних воїнів примусила звернутися того до іноземців²⁶. За даними руських та польських джерел, зустріч суперників відбулася у центральному районі Польщі (“на серед землі Лядское”, за словами Київського літопису) на річці Пилиці, проте оцінку вона у пам'ятках отримала різну. Вінцентій Кадлубек тенденційно пише про страшну поразку руських військ за результатами битви, що суперечить його ж свідченню про подальшу участь союзників Владислава у боротьбі в Польщі²⁷. Більш об'єктивні свідчення руського літопису, хоча він і писався в середовищі суперників Всеволода Ольговича. Літописець відзначає: “... наидоша брата два Владиславле Болеслава и Мъжеку, стояча за болотом, и перехавше на сю сторону и поклонистася Игореву и с братьею его, целовавше крест межи собою и тако рекоша: «Аще кто переступить крестьное целованье, на того быти всим», – и даста брата своему Владиславу 4 городы, а Игореву с братьею Визну и тако узвратишася в свояси, много полон вземше”²⁸. Відзначимо, заради інтересу, що суперечливість викладу подій Кадлубком відчув більш пізній польський хроніст Ян Даутош, який відніс поразку союзників Владислава на більш пізній час, а саме – на час його останньої поразки від братів, яка сталася під Познанню в лютому – березні 1146 р.²⁹. Однозначно, що в той час ніяких значних військових загонів із Русі в Польщі вже не було.

При характеристиці військового походу руських князів до Польщі і впливу його на перебіг внутрішньополітичних подій в цій країні важко дати однозначну оцінку. Зрозуміло, що Владислав і його союзники домоглися успіху над молодшими Болеславичами. Краківський князь-принцес отримав у своє володіння значний уділ (вочевидь володіння Соломії), руські князі, крім значної воєнної здобичі, зайняли важливий стратегічний пункт Візну³⁰, що говорить про збереження уваги Києва до ситуації в Прибалтиці. Але сам факт зіткнення, статті угоди між П'ястями фактично свідчать про ліквідацію системи принципату-сенйорату в Польщі, оскільки визнавалась фактична рівність всіх Болеславичів, гарантом чого стали не тільки самі польські князі, але й руські князі, які перебували у Польщі. Тому договір 1145 р. мав половинчастий характер і навряд чи задовольнив хоча б одну зі сторін кон-

флікту³¹. Тому, на наш погляд, не можна перебільшувати успіх Владислава і його руських союзників в кампанії 1145 р.³².

Посилення молодших братів Владислава II проявилось невдовзі після повернення руських князів додому (за даними Кадлубка, яким у нас не має підстав не довіряти, певна кількість найманців з Русі залишалася у Польщі після відходу основного війська Ігоря Ольговича³³). Вихідною точкою нової фази протистояння стали репресії Владислава проти могутнього польського магната Петра Власта³⁴. Перехід багатьох представників знаті на бік опозиції, який відбувся після цієї події, призвів невдовзі до повного краху табору князя-принцепса, а вже у березні 1146 р. він опинився у вигнанні в Германії³⁵.

Син Владислава Болеслав Високий, який прибув на Русь ще до вигнання батька, був тепло прийнятий при київському дворі, виконував деякі доручення Всеволода Ольговича (зокрема, Всеволод послав його як посла до Ізяслава Всеволодовича), але Київ у події в Польщі більше не втручався. Це було викликано не тільки відсутністю якоїсь серйозної реальної опори у Владислава II (з цього часу він отримав прізвисько “Вигнанець”) і Болеслава Високого в Польщі, а й складним розвитком подій на Русі для самого Всеволода. У першій половині 1146 р. київський князь знову вступає в конфлікт із галицьким князем. Молодий польський князь брав участь у поході проти Володимирка Володаревича³⁶, чим, вірогідно, хотів забезпечити підтримку у майбутній війні за повернення Кракова. Проте події середини 1146 р. показали марність сподівань Болеслава Високого.

Після смерті Всеволода Ольговича і нетривалого правління його брата у Києві (14 днів!), до влади в столиці Русі прийшов волинський князь Ізяслав Мстиславич. Запрошення внука Мономаха до Києва не призвело до відновлення колишньої “імперії Мономаховичів”. У нового київського князя були вкрай складні стосунки як з ростово-суздальським князем Юрієм Володимировичем Довгоруком, так і з галицьким князем Володимирком Володаревичем. У таких умовах Ізяслав прагнув підтримувати хороші стосунки з польськими П'ястями, зрозуміло з тими, що знаходилися при владі в цій країні, а саме – з Болеславом Кучерявим та Мешком Старим.

Новий польський верховний володар Болеслав IV Кучерявий та його оточення також прагнули до створення тісного військово-політичного союзу із Києвом, що і відбулося в 1147 р. У цей час Польщі сильно дошкуляли напади пруських племен. Тому невідповідно союзники вирішили здійснити спільний похід до Прибалтики. Магдебурзькі аннали повідомляють, що польський князь Болеслав IV “з величезним військом виступив проти пруссів, безжалюбних варварів, а в поході його підтримували русичі “з численними озброєними загонами”³⁷. За три місяці пруські загопи були повністю розгромлені. У джерелах немає інформації, чиї інтереси представляли в Прибалтиці руські загопи, що призвело до певних дискусій з цього питання в історіографії. Польський історик Б. Влодарський відзначає, що стан джерел не дозволяє з'ясувати це питання³⁸. В.Т. Пашуто вважає, що стан джерел брали участь смоленські та волинські дружини³⁹. Автор цих рядків висловив погляд, що руський військовий контингент до Прибалтики було направлено київським

князем Ізяславом Мстиславичем та його братом смоленським князем Ростиславом⁴⁰. На думку білоруського науковця Г. Сагановича, у поході проти пруссів союзниками поляків були волинські та західноруські дружини⁴¹. Вважається, що акція польських і руських армій відбувалася в рамках другого хрестового походу⁴².

Відомо, що в середині XII ст. провідний релігійний діяч Бернард Клервоський енергійно виступав за поширення католицького віросповідання на Русь, про що він, зокрема, писав краківському єпископу Матвію⁴³. Але ці заклики не мали результату. Водночас представники польського духовенства звинуватили тоді ще свого князя Владислава II за використання «схизматиків» у боротьбі з братами⁴⁴. Виступи ієрархів польської церкви були, перш за все, хоча і в релігійній формі, проявом політичної боротьби, яка мала місце у середині 40-х років XII ст. у Польщі. З приходом до влади Болеслава Кучерявого, який також підтримував стосунки з руськими князями, такі звинувачення зникли. Про те, що релігійні розбіжності не були серйозною перепорою для здійснення контактів Русі з латинськими країнами Заходу, свідчить і цитований вище матеріал Магдебурзьких анналів. Описуючи похід поляків і русичів до Прибалтики, хроніст пише про останніх, що вони «хоча і в меншій мірі, ніж католики, але відзначені ім'ям християн»⁴⁵.

У другій половині XII ст. спостерігається жорстке суперництво за лідерство на Русі між Ізяславом Мстиславичем і Юрієм Володимировичем Довгоруком. У цю боротьбу були втягнуті володарі більшості давньоруських земель-князівств. У серпні 1149 р. князь Ізяслав змушений був покинути столицю Русі і попрямував до своїх вотчинних володінь на Волинь. Перебуваючи у Володимирі, Ізяслав відчув обмеженість власних сил для повернення Києва, а тому восени 1149 р. звернувся за підтримкою до угорців, чехів і поляків. Становище Болеславичів у той час було доволі складним. Країні загрожував новий напад пруських дружин, до того ж не зникла вірогідність реставрації Владислава II Вигнанця, який знайшов притулок при дворі германського імператора Конрада III. Але відмовити у допомозі союзникам Болеславичів не могли. Можливо, що згода на участь у феодальній війні на Русі була пов'язана з переоцінкою у Польщі реальних військово-політичних можливостей Ізяслава Мстиславича, а також бажанням отримати під час походу на схід військові трофеї. Київський літописець дуже докладно описав хід переговорів Ізяслава з польськими князями Болеславом, Мешком і Генріхом: «Лядський же князи рекоша: «Мы есмь у тебя близ, а одного себе оставим, стеречи землю своєю, а два к тебе поедета»⁴⁶. Невдовзі після цього польська армія на чолі з краківським князем Болеславом Кучерявим і сандомирським князем Генріхом увійшла в межі Волинської землі. «Болеслав же сам, – продовжує розповідь літописець, – поеха с братом Индрихом, полкы своими, а Мъжеку остависта стеречи земле своєю от Прус»⁴⁷. Цікаво, що тоді ж там знаходився на запрошення волинського князя Ізяслава Володимировича Болеслав Високий, який у місті Луцьку посвятив у рицарі («па саше... мечем») багатьох місцевих дружинників⁴⁸.

Через деякий час до Луцька, де перебували польські і волинські полки, прийшло повідомлення про наближення сильного вій-

ська Юрія Довгорукого. Це повідомлення, а також отримана звістка про напад на Польщу пруссів, різко знизили бойовий дух польських князів (“убоялася Ляхове”⁴⁹). Під тиском союзників Ізяслав Мстиславич погодився розпочати переговори із суперником. Князь Юрій, відчувавши свою перевагу, виступив із вимогою, щоб іноземці залишили Русь, а Ізяслав відмовився від претензій на Київ і залишився володарем лише Волинської землі. Польські і угорські союзники, скориставшись таким поворотом справ, залишили табір волинського князя і повернулися на батьківщину. У 1150 р. Ізяслав Мстиславич знову займає на деякий час столицю Русі, а потім, втративши її під час чергового зіткнення з князем Юрієм, у черговий раз звертається за допомогою до Польщі і Угорщини. Але якщо угорці відгукнулися на це прохання, що, у значній мірі, пояснюється особливими інтересами Угорщини у Південно-Західній Русі, то про допомогу польських князів на цей раз літопис нічого не говорить⁵⁰. Така ж ситуація повторилася і в 1152 р., коли після інформації про чергове звернення Ізяслава до Болеславичів літопис лаконічно і водночас ємко пише: “Ляхове не идоша”⁵¹. У 1155 р., вже після смерті Ізяслава, за допомогою польського двору звернувся його син Мстислав, але результат був негативним⁵².

Ослаблення русько-польських контактів було пов’язане не тільки з важким внутрішнім становищем Болеславичів у Польщі, що не дозволяло їм надавати необхідну допомогу табору Ізяслава Мстиславича, а у більшій мірі нестабільними характером влади руських союзників П’ястів. Позиція польських князів, ймовірно, була обумовлена й тим, що в умовах жорсткої феодальної війни на Русі вони не могли розраховувати на належну підтримку волинських князів у відповідь. Наведений аналіз подій не дає підстав погодитися з характеристикою Б. Влодарського, який писав, що П’ясти і Мстиславичі в 40-50-х роках підтримували тісні союзницькі відносини⁵³.

Примітки:

1. Historia Polski. – Т. I do roku 1764. Cz. I do połowy XV w. / pod red. H. Łowmiańskiego. – Warszawa, 1957. – S. 228-229, 304, 311 (автори розділів – М. Шчанецький, Г. Лябуда, Ю. Бардах); Bardach J. Historia państwa i prawa Polski / J. Bardach. – Т. 1. – Warszawa, 1973. – S. 167.
2. Головки А.Б. Проблема военного и политического союза Руси и Польши в отношениях Руси и Польши (30-е годы XI – 30-е годы XII в.) / А.Б. Головки // Советское славяноведение. – 1986. – №4. – С. 52-59.
3. Włodarski B. Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego / B. Włodarski // Zeszyty naukowe Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu: Nauki humanistyczno-społeczne. – Zeszyt 20. Historia 2. – Toruń, 1966. – S. 56-57.
4. Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т. 2: Ипатьевская летопись. Издание второе. – Санкт-Петербург, 1908. – С. 304-306.
5. Там само. – С. 306.
6. Włodarski B. Sojusz dwóch seniorów. Ze studiów polsko-ruskich w XII w. / B. Włodarski // Europa – Słowiańszczyzna – Polska / Studia ku uszczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego. – Poznań, 1970. – S. 351.
7. ПСРЛ. – Т. 2. – С. 308, 313.
8. Бережков Н.Г. Хронология русского летописания / Н.Г. Бережков. – М., 1963. – С. 59.
9. Пашуто В.Т. Внешняя политика древней Руси / В.Т. Пашуто. – М., 1968. – С. 141; Historia polityczna Polski. Cz.1. Wieki średnie. opr. st.

- Zakrzewskiego, St. Zachorowski, O. Haleckiego (i in.) // Encyklopedia Polska. – Kraków, 1920. – Т. 5, cz.1. – S. 103.
10. ПСРА. – Т. 2. – С. 313.
11. Бережков Н.Г. Хронология русского летописания... – С. 59.
12. Ortliebi Zwifaltensis Chronicon // Monumenta Poloniae Historica / ed. A. Bielowski. – Lwów, 1872. – Т. 2. – P. 4-5.
13. Włodarski B. Sojusz dwóch seniorów. Ze studiów polsko-ruskich w XII w... – S. 350-351.
14. Ortliebi Zwifaltensis Chronicon. – P. 4-5
15. Пашуто В.Т. Внешняя политика древней Руси... – С. 153; Kuczyński S.M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X-XVII w. / S.M. Kuczyński. – Warszawa, 1964. – S. 24.
16. ПСРА. – Т. 2. – С. 313.
17. Miśkiewicz B. Walki wewnętrzne w Polsce w latach 1142-1146 / B. Miśkiewicz // Europa – Słowiańszczyzna – Polska. – Poznań, 1970. – S. 367.
18. ПСРА. – Т. 2. – С. 313.
19. Там само.
20. Historia polityczna Polski. Cz.1. Wieki średnie // Encyklopedia Polska. – Kraków, 1920. – Т. 5, cz.1. – S. 105.
21. ПСРА. – Т. 2. – С. 315.
22. Там само. – С. 318.
23. Там само.
24. Пашуто В.Т. Внешняя политика древней Руси... – С. 154; Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek / S. Smolka. – Warszawa, 1959. – Wyd. 3. – S. 227.
25. Грушевський М.С. Історія України-Руси / М.С. Грушевський. – Львів, 1905. – Т. 2. – С. 143; Головко А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. / А.Б. Головко. – К., 1988. – С. 76.
26. Vincentii Chronicon. – L. 3, 27. Хроніку Вінцентія Кадаубка тут і далі наводимо за виданням: Magistri Vincentii Chronicon Polonorum // Monumenta Poloniae Historica / ed. A. Bielowski. – Lwów, 1872. – Т. 2. – P. 193-449.
27. Vincentii Chronicon... – L. 3, 27.
28. ПСРА. – Т. 2. – С. 318.
29. Długosza Jana Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Т. 3-4. – Warszawa, 1972. – P. 33-40.
30. Kamiński S. Wizna na tle pogranicza polsko-rusko-jacwieskiego / S. Kamiński // Rocznik Białostocki. – Т. 1. – Warszawa, 1961. – S. 9-61.
31. Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek... – S. 228; Grodecki R. Dzieje Polski średniowiecznej / R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski. – Kraków, 1926. – Т.1. – S. 142; Kuczyński S. M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X-XVII w... – S. 24-25.
32. Labuda G. Zabiegi o utrzymanie jednoścї państwa polskiego w latach 1138-1146 / G. Labuda // Kwartalnik historyczny. – 1959. – №4. – S. 1157; Włodarski B. Sojusz dwóch seniorów. Ze studiów polsko-ruskich w XII w... – S. 354; Miśkiewicz B. Walki wewnętrzne w Polsce w latach 1142-1146... – S. 368.
33. Vincentii Chronicon... – L. 3, 28.
34. ПСРА. – Т. 2. – Стб. 319.
35. Labuda G. Zabiegi o utrzymanie jednoścї państwa polskiego w latach 1138-1146... – S. 1162.
36. ПСРА. – Т. 2. – С. 319.
37. Annales Magdeburgenses, ed. G.H. Pertz // Monumenta Germaniae Historica Scriptorum (даai – MGH SS). – Hannoverae, 1859. – Т. 16. – P. 188.
38. Włodarski B. Problem jaćwiński w stosunkach polsko-ruskich / B. Włodarski // Zapiski naukowe Towarzystwa naukowego w Toruniu. – Т. 24. – Toruń, 1959. – S. 27.